

Wojciech Chudzik

Wpływ uprzemysłowienia na rozwój sektora bankowego : przykład komunalnych kas oszczędności w Centralnym Okręgu Przemysłowym (1937–1939)

Rocznik Samorządowy 2, 10-30

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojciech Chudzik, *Wpływ uprzemysłowienia na rozwój sektora bankowego – przykład komunalnych kas oszczędności w Centralnym Okręgu Przemysłowym (1937–1939)*, "Rocznik Samorządowy" 2013, tom 2, ISSN: 2300-2662, ss. 10-30.

Wojciech Chudzik, Zakład Historii Najnowszej, Instytut Historii, Wydział Humanistyczny UMCS w Lublinie

Wpływ uprzemysłowienia na rozwój sektora bankowego – przykład komunalnych kas oszczędności w Centralnym Okręgu Przemysłowym (1937–1939)

The impact of industrialization on the development of the banking sector – example of municipal savings banks in the Central Industrial District (1937–1939)

tekst przysłany do redakcji 26 listopada 2013 roku, zrecenzowany 17 lutego 2014 roku, zaakceptowany do druku 17 marca 2014 roku

Streszczenie: W artykule podjęto rozważania nad wpływem procesu industrializacji na rozwój sektora bankowego. Posłużono się przykładem rozwoju komunalnych instytucji oszczędnościowo-kredytowych (komunalnych kasy oszczędności) na terenie budowy największej inwestycji Drugiej Rzeczypospolitej – Centralnego Okręgu Przemysłowego w latach 1937–1939. Sprawdzone między innymi wpływ zmieniającej się pod wpływem przemysłu koniunktury lokalnej na tworzenie się nowych oddziałów komunalnych kas, marketing tychże instytucji, kształtowanie się depozytów i kredytów oraz niektóre formy aktywności podmiotów, inicjujących lokalną politykę gospodarczą.

Słowa kluczowe: Centralny Okręg Przemysłowy, industrializacja, komunalne kasy oszczędności, regionalna polityka gospodarcza, sektor bankowy.

Summary: The article has been carried out considerations related to the examination of the impact of industrialization on the development of the banking sector. Was used as an example the development of municipal savings and loan institutions (municipal savings bank) in the construction of the largest investments of the Second Republic – Central Industrial District in 1937–1939. Checked include the impact of changing under the influence of local economic industry primarily on the creation of new branches of municipal unions, marketing of these institutions, the formation of deposits and loans, and some forms of active entities that initiate local economic policy.

Key words: Central Industrial District, industrialization, the banking sector, municipal savings banks, regional economic policy

1. Wstęp

Można wskazać, iż proces rozbudowy przemysłu za każdym niemal razem w sposób istotny wpływa na zmianę różnych dziedzin życia społeczno-gospodarczego. Specyfika tych zmian zauważalna jest w szczególności na terytorium, które poddane jest uprzemysłowieniu. Wśród nich wymienić można na przykład zmiany w podziale administracyjnym, dynamiczny rozwój różnych branż biznesu lub powstawanie nowych lub poszerzanie się zasięgu istniejących już podmiotów zarówno społecznych, jak i gospodarczych. Typem takiego podmiotu mogą być różnego rodzaju instytucje finansowe. W artykule zostanie przedstawiony wpływ uprzemysłowienia na rozwój sektora bankowego na przykładzie działalności komunalnych kas oszczędności (KKO) w Centralnym Okręgu Przemysłowym.

2. Plan COP

Geneza budowy COP rozpoczęła się jeszcze na początku lat dwudziestych, kiedy władze wojskowe utworzyły plan tzw. „trójkąta bezpieczeństwa”. 10 czerwca 1936 r. Eugeniusz Kwiatkowski ogłosił opracowanie pierwszej wersji czteroletniego planu inwestycyjnego. W exposé budżetowym w dniach 5-6 lutego 1937 r. zapowiedział zaś korektę tego planu. Ścisłym elementem planu inwestycyjnego miała być budowa Centralnego Okręgu Przemysłowego. Aspekty militarne budowy COP zawarte

były również w sześcioletnim planie rozbudowy przemysłu zbrojeniowego, opracowanym przez władze wojskowe. W wytycznych budowy nowego okręgu przemysłowego znalazły się także zagadnienia infrastrukturalne, komunikacyjne oraz związane z innymi dziedzinami przemysłu. COP podzielono na 3 rejony: A – kielecki surowcowy, B – lubelski aprowizacyjny, a także C – sandomierski przetwórczy. W skład COP weszło ostatecznie 46 powiatów (w tym dwa grodzkie: Lublin i Radom) z terenów województw: kieleckiego, lubelskiego, krakowskiego i lwowskiego¹. Obok realizacji planu rozbudowy przemysłu, infrastruktury i komunikacji, na terenie COP tworzono i wdrażano liczne programy gospodarcze o charakterze regionalnym, mające za cel rozwój na terenie nowego okręgu przemysłowego różnorodnych dziedzin życia społeczno-gospodarczego, między innymi funkcjonowania średniej i drobnej przedsiębiorczości prywatnej, rolnictwa, spółdzielczości, szkolnictwa, służby zdrowia, rynku pracy i wielu innych. Wskazane wyżej programy miały być skoordynowane przez zrealizowanie koncepcji utworzenia na terenie części powiatów COP nowego województwa ze stolicą w Sandomierzu. Jeden z programów regionalnych odnosił się do funkcjonowania komunalnych instytucji finansowych².

3. Definicje komunalnych kas oszczędności

Według „Encyklopedii Historii Gospodarczej Polski do 1945 roku” KKO były samorządowymi instytucjami bankowymi, powoływanymi przez wojewódzkie, powiatowe i miejskie związki komunalne³. Tworzone były w I połowie XIX wieku na terenach zaboru austriackiego i pruskiego (w zaborze rosyjskim nie istniały). Instytucje te nie posiadały osobowości prawnej. Ujednolicenie organizacji i zakresu działania KKO oraz nadanie im osobowości prawnej nastąpiło w niepodległej Polsce w 1927 roku. Przedmiotem działania kas było przyjmowanie wkładów od osób fizycznych i lokat o związków, przedsiębiorstw i zakładów komunalnych. KKO udzielały również kredytów dla samorządów (w wysokości do 20% wkładów). Organami KKO były rady i zarządy, zaś ich związkami rewizyjnymi – związki KKO⁴.

4. Konferencje samorządowe na temat COP

Zainteresowanie problematyką inwestycji w COP wykazywały związki samorządowe. Związek Miast Polskich (ZMP) zorganizował 25 kwietnia 1938 r.

konferencję miast z terenów COP. Wzięło w niej udział 28 miast z województwa krakowskiego, lubelskiego, kieleckiego i lwowskiego. Na konferencji postulowano, by władze państwowe pomogły rozwiązać gospodarcze problemy miast COP (między innymi poprzez zapewnienie miastom środków na lokalne inwestycje, udzielanie dodatkowych kredytów na sporządzanie planów i pomiarów regulacyjnych, pomoc w polityce gruntowej, a także wspieranie miast w polityce energetycznej). ZMP zaplanował w sprawach związanych z COP również współpracę ze Związkiem Izby Przemysłowo-Handlowych RP⁵. Utworzona została przy ZMP stała komisja miast COP⁶. Kolejne konferencje odbyły się 7 lipca 1938 r. (wzięło w niej udział 10 miast z COP) i 17 grudnia 1938 r. (wzięło w niej udział już około 80 miast). Na spotkaniach omawiano między innymi stan gospodarczy miast⁷. Przygotowania kolejnych konferencji podjął się Związek Powiatów RP (ZPRP). Pierwszą zorganizowano 22 kwietnia 1938 r. w Dębicy. Brało w niej udział 4 powiaty województwa krakowskiego. Natomiast drugą zorganizowano 29 kwietnia 1938 r. we Lwowie dla 9 powiatów województwa lwowskiego. Poruszano na nich szczególnie najważniejsze potrzeby powiatów w zakresie gospodarki samorządowej⁸. Z punktu widzenia interesów zarówno ZMP, jak i ZPRP istotnym był również problem funkcjonowania na terenie COP komunalnych instytucji kredytowo-oszczędnościowych, które miały możliwość między innymi finansowania w postaci udzielania kredytów inwestycji dokonywanych przez inicjatywę prywatną⁹.

5. Organizacja działalności komunalnych kas oszczędności zlokalizowanych na terenie COP

W 1938 r. Związek Związków Komunalnych Kas Oszczędności (ZZKKO) zaplanował wdrożenie projektu, którego realizacja miałaby na celu zwiększenie popytu na kredyty udzielane zarówno rdzennym mieszkańcom COP, jak i osadnikom z ziem zachodnich w związku z prowadzonymi inwestycjami w ramach drobnej i średniej przedsiębiorczości prywatnej, gdyż jak stwierdzono: „obok wielkich zakładów przemysłowych powstać musi drobny i średni przemysł przetwórczy i spożywczy oraz sieć placówek handlowych – naturalni klienci KKO”¹⁰. W porozumieniu z władzami wojskowymi Związek Związków zorganizował wycieczkę przedstawicieli

Związku do Stalowej Woli. W Rzeszowie odbyło się zebranie delegatów komunalnych kas oszczędności, które działały na terenie COP. W Zebraniu udział wzięli między innymi: przedstawiciel Ministerstwa Skarbu Marian Marian Stępniewicz, dyrektor KKO miasta stołecznego Warszawy, ówczesny prezydent Katowic Adam Kocur, prezes Związku KKO i dyrektor KKO w Łodzi Zygmunt Chudzyński, dyrektor Małopolskiej KKO we Lwowie Stefan Uhma, przedstawiciele KKO w Rzeszowie: Stanisław Stępek, Franciszek Ślusarczyk i Jan Wilusz, a także liczni delegaci komunalnych kas z terenu z COP. Na zebraniu omówiono sytuację finansową KKO z terenu powiatów wchodzących w obręb COP. Podkreślono między innymi konieczność usprawnienia działalności kas na terenie COP, wzmożenia kapitałów obrotowych, upłynnienia części kapitałów w wyniku wzrastających potrzeb kredytowych i współdziałania kas COP z kasami spoza okręgu. Wysłunięto konieczność wzmożenia akcji propagandowej w związku z prowadzoną akcją kredytowo-oszczędnościową. W przemówieniach poszczególnych członków zjazdu – jak doniósł „Zew Rzeszowa” – „dała się odczuć tendencja w kierunku inwestowania na terenie COP kapitałów czysto polskich, oraz nie drenowania tutejszego terenu na rzecz kapitalizacji centralnej, oraz konieczność inwestowania na terenie COP kapitałów przez takie instytucje jak ZUP¹¹, PKO, PZUW, posiadające większe rezerwy kapitałowe”. Na konferencji Stefan Uhma stwierdził, że „wprawdzie sieć KKO na terenie COP jest na ogół dostateczna, zajdzie jedynie potrzeba uzupełnienia jej tu i ówdzie oddziałami i zbiornicami, ale musimy koniecznie zwiększyć naszą inicjatywę i wyplenić opieszałość w działaniu”¹². W związku z akcją osadniczą inwestorów z Wielkopolski na terenie COP postulowano również rozpoczęcie współpracy KKO Polski Zachodniej z KKO położonymi na terenie COP¹³. Przewidywano, że budowa COP może pośrednio przyczynić się do poprawy sytuacji kas komunalnych. Jedną z korzyści dla kas zlokalizowanych na terenie COP – jak wskazało „Sprawozdanie Związku KKO we Lwowie za 1938 r.” – był „wzrost wartości nieruchomości, umożliwiający łatwiejsze upłynnienie zamrożonych kredytów i wreszcie utrzymanie dotychczasowej rozpiętości między stopą procentową pobieranych i płaconych odsetek – co umożliwiło niektórym Kasom odpisanie szeregu pretensyj nieściągalnych i wątpliwych, względnie uzupełnienie rezerw na ten wypadek”¹⁴.

Sieć Komunalnych Kas Oszczędnościowych na terenie COP, „COP” 1939, nr 30, s. 21 (ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej).

6. Wpływ budowy COP na działalność lokalnych komunalnych kas oszczędności

Proces industrializacji na terenie COP przyczyniał się do budowy nowych i rozbudowy istniejących miejscowości. Aby rozwijające się ośrodki osadnicze mogły funkcjonować prawidłowo, należało zapewnić utworzenie poprawnie skonstruowanej infrastruktury społeczno-gospodarczej. Jej elementem były między innymi różne instytucje finansowe. Niekiedy pojawiały się też potrzeby poszerzania granic miast, bądź tworzenia oddziałów władz terenowych. Na przykład gdy nieopodal Pława koło Niska powstała największa inwestycja COP: Zakłady Południowe – zdecydowano się na utworzenie w listopadzie 1938 r. ekspozytury powiatu nizańskiego w Stalowej Woli, co stanowiło jeden z przejawów tworzenia się nowego organizmu miejskiego (dzisiaj Stalowa Wola jest znacznie większym miastem niż Nisko). Ekspozytura rozpoczęła działalność 2 stycznia 1939 r. i swoim zasięgiem objęła gminę jednostkową Pławo i Stalową Wolę¹⁵. Odpowiednikiem zarysowanego wyżej procesu w przypadku KKO na terenie COP stało się tworzenie licznych oddziałów komunalnych instytucji finansowych w różnych miejscowościach. Bezpośrednim odwzorowaniem sytuacji, w której utworzono w Stalowej Woli ekspozyturę starostwa nizańskiego, było udzielenie przez Ministerstwo Skarbu KKO powiatu nizańskiego zgody na utworzenie nowej zbiornicy KKO w Stalowej Woli. W piśmie do Ministerstwa Skarbu Związek KKO we Lwowie stwierdził wówczas: „Pomimo tego, iż Zbiornica mieści się w prowizorycznym lokalu i mimo krótkiego okresu jej działalności – wykazuje ona szybki rozwój, o czym świadczy załączone zestawienie, dotyczące zebranych przez Zbiornicę wkładów oszczędnościowych i rachunków bieżących oraz działalności w dziedzinie inkasa weksli i akcji kredytowej. Sądzymy, że dotychczasowe wyniki działalności Zbiornicy w Stalowej Woli oraz położenie jej w ośrodku Centralnego Okręgu Przemysłowego uzasadniają prośbę KKO. Powiatu nizańskiego o zmianę Zbiornicy w Stalowej Woli na Oddział. Odnośne podanie Kasy przy niniejszym dołączamy. Wyjaśniamy, że w wewnętrznym urzędowaniu, w związku ze zmianą na oddział, nie zajdą na razie żadne zmiany pociągające za sobą zwiększenie wydatków. Zarazem komunikujemy, że uchwałę Rady Powiatowej w Nisku, dotycząca otwarcia w Stalowej Woli Oddziału Kasy nizańskiej dołączyliśmy do naszego pisma do Ministerstwa

z dnia 9.VII.1938". Tuż przed II wojną światową rozpoczęto w Stalowej Woli budowę zupełnie nowego budynku oddziału KKO. Wybuch wojny inwestycje te jednak przerwał¹⁶.

Dyrekcja KKO powiatu sandomierskiego zwróciła się z prośbą do Ministerstwa Skarbu o pozwolenie na utworzenie oddziału kasy w Staszowie. Gdy weźmie się pod uwagę fakt, że Staszów leżał w powiecie sandomierskim – to należy pamiętać, iż od samej stolicy powiatu znajdował się w odległości aż 54 km. Utrudniało to obsługę przez oddział sandomierski kasy ludności z okolic Staszowa. Teren działalności oddziału w Staszowie miał dlatego obejmować: miasto Staszów, gminy: Rytwiany, Wiśniowa, Połaniec, Tursko Wielkie, Osiek i Jurkowice, zaś do centrali w Sandomierzu miały być przydzielone: miasto Sandomierz, miasto Zawichost, gminy: Dwikozy, Obrazów, Samborzec, Łoniów, Klimontów, Koprzywnica, Lipnik i Wilczyce. Chęć utworzenia placówki KKO w Staszowie oddział sandomierski w piśmie do Ministerstwa Skarbu argumentował następująco: „Biorąc pod uwagę motywy podane przez Kasę, jak również znaczenie, jakie dla miejscowej ludności otwarcie nowej, godnej zaufania placówki finansowej w rozbudowującym się obecnie ośrodku przemysłowym – wniosek Kasy najusilniej popieramy, prosząc o załatwienie go w sensie pozytywnym”. W liście zwrotnym Ministerstwo Skarbu przesłało decyzję przychylną w stosunku prośby sandomierskiego oddziału KKO¹⁷. Ministerstwo Skarbu udzieliło także w 1938 r. zgody KKO powiatu tarnobrzesckiego na otwarcie zbiornicy w Rozwadowie. Pozytywny rozwój placówki doprowadził do przemianowania jej jeszcze w tym samym roku na Oddział KKO powiatu tarnobrzesckiego w Rozwadowie¹⁸.

KKO w Janowie Lubelskim również postanowiła utworzyć swój oddział – w Kraśniku, który był jednym z głównych miejsc inwestycji przemysłowych COP (budowano tam Fabrykę Amunicji nr 2). Pomimo wysuwania zastrzeżeń wobec stanu finansowego KKO w Janowie Lubelskim Ministerstwo Skarbu wyraziło zgodę na utworzenie siedziby w Kraśniku. Decyzja Ministerstwa okazała się trafna, gdyż w ramach nowego oddziału w Kraśniku zanotowano szybki przyrwy wkładów finansowych¹⁹. Na terenie COP zostały jeszcze utworzone następujące oddziały KKO: KKO w Opatowie utworzyła oddział w Ostrowcu Świętokrzyskim, KKO w Końskich utworzyła oddział

w Skarżysku-Kamiennej, KKO w Dębicy utworzyła swój oddział w Ropczycach, KKO w Wierzbniku utworzyła oddział w Starachowicach²⁰.

KKO działające na terenie COP prowadziły – w znaczeniu współczesnego marketingu bankowego – szeroką akcję propagandową, zachęcającą społeczeństwo do wnoszenia wkładów oszczędnościowych i korzystania z ofert kredytu. Wskazywano, iż dynamiczny rozwój terytorium COP i korzystnie kształtująca się lokalnie koniunktura gospodarcza zapewnić miały w przypadku wkładów bezpieczeństwo deponowanych oszczędności, a w przypadku kredytów pewność ich spłaty, ewentualnie efektywność inwestycji, na których sfinansowanie przeznaczono by kredyt²¹.

Źródła dokumentują, iż w 1938 r. na terenie działalności KKO powiatu kolbuszowskiego panowało ożywienie gospodarcze, które zaznaczyło się w zwiększonym zapotrzebowaniu na pożyczki udzielane przez KKO²². Jeden z inspektorów kontrolujących KKO powiatu niżańskiego wskazał zaś, że: „Objęcie powiatu niżańskiego ogólnym planem inwestycyjnym rokuje Kasie pomyślne widoki na przyszłość w związku z ożywieniem obrotów gospodarczych na terenie powiatu i wzmożeniem zatrudnienia, jak również podniesieniem wartości nieruchomości”²³.

Ruch wkładów w KKO przedstawiono na podstawie danych rozwoju opatowskiej placówki:

Tabela 1: Bilans działalności oddziału opatowskiego KKO w latach 1929–1939:

Rok	Obroty (w mln zł)	Wkłady (wraz z czekowymi w tys. zł)	Saldo pożyczek (w tys. zł)	Liczba pożyczkobiorców	Stosunek protestów	Zysk operacyjny
1929	6,6	99	342	84	24000 na sumę 342000	-
1933	-	-	-	-	145000 na sumę 332000	-
1937	42	1053	-	-		-
1938	62	-	851	2028		-
1939	-	1438	1242	2449	5000 na sumę 1242000	1278539 zł

Źródło: J. Czesławski, *Rozwój Komunalnej Kasy w pow. opatowskim*, „COP” 1939, nr 11, s. 6.

Dane w powyższej tabeli za 1939 r. odnoszą się najprawdopodobniej do pierwszych miesięcy roku. Notowano zarówno wzrost wkładów, jak i udzielanych kredytów. Wydaje się, że większość kredytów KKO miała charakter konsumpcyjny. W pierwszych miesiącach 1939 roku średnia pożyczka wynosiła ok. 500,00 zł (w 1938 r. 400,00 zł). Oczywiście starano się propagować KKO jako źródło kapitału inwestycyjnego, jednak udział realny KKO w finansowaniu poważnych przemian gospodarczych na terenie COP byłby zapewne możliwy, ale w znacznie dłuższej perspektywie czasowej, także ze względu na uwarunkowania organizacyjne tych instytucji. Niekiedy istniały względy natury lokalnej, które uniemożliwiały wykorzystanie pełnych możliwości rozwoju KKO, jakie dawała pozytywna koniunktura gospodarcza, obejmująca swoim zasięgiem teren COP. Za przykład mogą posłużyć sytuacje, gdy kasy nie były w stanie z różnych względów udzielać odpowiedniej wysokości kredytów; podejmowały niejasne działania; brakowało odpowiedniej współpracy między podmiotami, od których była uzależniona lokalna polityka gospodarcza lub gdy władze samorządowe nie zawsze potrafiły swoją strategią zapewnić realizacji interesów gospodarczych i społecznych miast. Tak wskazał Grzegorz Zamoyski na przykładzie KKO miasta Rzeszowa: „Zawirowania wokół osoby dyrektora kasy Jana Bruchnalskiego spowodowały sytuację, że w 1938 r. od jej założenia władze nadzorcze musiały wprowadzić zarząd komisaryczny. Spory między Niemierskim a dyrektorem Kasy spowodowały, że większość środków na rozbudowę miasta w ramach COP przyjęły i obsługiwały inne instytucje finansowe – głównie rzeszowski oddział Banku Polskiego. Władze rzeszowskiej [KKO – przyp. autora] wskazywały jednocześnie, że miejscowe środowiska niewiele skorzystały z rozbudowy miasta. Jego rozbudowę prowadziły bowiem przedsiębiorstwa z centralnej Polski, tam też nabywały większość materiałów a uzyskiwane przez pracowników dochody nie były deponowane w rzeszowskich instytucjach finansowych, lecz odsyłane rodzinom do innych części Polski. Zapotrzebowania na kredyt inwestycyjny, długoterminowy, jaki zgłaszały nowe przedsiębiorstwa kasa nie mogła sprostać, bowiem znaczna część swych kapitałów kasa zamroziła w pożyczkach da gminy miasta Rzeszowa oraz w układach konwersyjnych”²⁴.

Postulowano również, aby w akcji kredytowej na terenie COP wraz z KKO współpracowały tzw. gminne kasy oszczędnościowo-pożyczkowe (GPKO), które mogłyby udzielać kredytów dla mieszkańców wsi. Uważano, iż istnieje konieczność porozumienia na terenie COP wszystkich instytucji kredytowych. Wiejskie instytucje kredytowe, w tym GPKO według takiego postulatu miałyby również współpracować z Okręgowym Towarzystwem Organizacji i Kółek Rolniczych, izbami rolniczymi i samorządem terytorialnym. W potencjalnej współpracy zamierzano między innymi: a) zbadać dokładnie narastające potrzeby COP w zakresie gospodarki surowcowej i żywnościowej; b) ustalić możliwości produkcyjne rolnictwa w zależności od gleby tendencji produkcji w COP przy gospodarce nakładowej; c) ustalić jakie z tych zadań podejmie bezpośrednio rolnictwo, jakie rząd i jakie podejmie społeczny aparat gospodarczy; d) ustalić kolejność poczynań gospodarczych i niezbędne środki na ich wykonanie; 5) opracować plan mobilizacji miejscowych kapitałów, jak kapitały własne i kapitały oszczędnościowe, a następnie ustalić udział w akcji kredytowej kredytów udzielanych przez instytucji finansowe (między innymi GPKO)²⁵. Warto ponadto wskazać, iż na terenie COP istniał program rozwoju Kas Stefczyka²⁶.

W czasie bezpośrednio poprzedzającym wybuch drugiej wojny światowej i w związku z tym wzrastającego napięcia społecznego w skali ogólnopolskiej dał odczuć się proces wycofywania wkładów oszczędnościowych z instytucji kredytowo-oszczędnościowych. Doprowadziły do tego czynniki pozagospodarcze (głównie niepokój społeczno-polityczny, który swym zasięgiem objął cały kraj). Jednak tendencja do wycofywania wkładów nie obejmowała zasięgiem całego terenu kraju, a w szczególności tych terytoriów, które podlegały szybkiemu rozwojowi ekonomicznemu. Na przykład Związek KKO we Lwowie w czerwcu 1939 r. odnotował, że spośród 12 kas położonych bezpośrednio na terenie działania Związku, które zanotowały (od kwietnia 1938 r.) wzrost wkładów – 4 znajdowały się na terenie COP. Dla przypomnienia warto dodatkowo wskazać, iż Związek KKO we Lwowie obejmował kasy w czterech województwach: krakowskim, lwowskim, tarnopolskim i stanisławowskim, a w skład COP wchodziła jedynie część powiatów z krakowskiego i lwowskiego²⁷.

7. Zakończenie

Podjęte rozważania świadczą jednoznacznie o tym, iż proces uprzemysłowienia w sposób istotny wpływa na działalność lokalnych podmiotów, jakimi są między innymi banki i różne instytucje finansowe. Z reguły wpływ ten jest pozytywny. Widać to na przykładzie COP. Stopniowe poszerzanie sieci oddziałów KKO, zmniejszanie poziomu bezrobocia i zwiększanie się dochodów i standardowego poziomu życia ludności COP wpłynęło obiecująco na przyszły rozwój (przerwany przez wybuch wojny) omawianych instytucji. Wpływ rozwoju przemysłu wydawał się być niebagatelny, gdyż sam fakt budowy COP – jak już wskazano – wykorzystywano jako (we współczesnym rozumieniu) argument sprzedażowy. Starano się także koordynować w COP działalność tychże instytucji z inicjatywy władz samorządowych i przedstawicieli związków kas.

[¹] Wśród najważniejszych monografii poruszających temat COP należy wymienić: J. Gołębiowski, *COP. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922–1939*, Kraków 2000; W. Samecki, *Centralny Okręg Przemysłowy. Wstępna faza uprzemysłowienia Polski*, Wrocław 1998; M.M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936–1939*, Warszawa 1963; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, t. 4: *Lata interwencjonizmu państwowego 1936–1939*, Warszawa 1989; Z. Dziemianko, *Przemysł zbrojeniowy w COP*, Toruń 2007; J. Główka, *Hutnictwo i przemysł metalowy w Zagłębiu Staropolskim w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Kielce 2012; A. Żebrowski, *Centralny Okręg Przemysłowy w gospodarce Polski międzywojennej*, mps pracy doktorskiej, Warszawa 1967.

[²] Zob. *Sprawozdanie z konferencji z instytucjami, współdziałającymi w realizacji budowy COP*, s. 212-219 (Centralne Archiwum Wojskowe, Departament Intendentury Ministerstwa Spraw Wojskowych, sygn. I.200.59.53 – dalej jako CAW); *Przystosowanie obszarów, wchodzących w skład COP do zmiennych warunków pod względem aprowizacyjnym, mieszkaniowym, komunikacyjnym*, s. 151-167 (Archiwum Państwowe w Kielcach, Oddział w Sandomierzu, Akta Miasta Niska, sygn. 143); M. Nowak, *Problemy rozbudowy południowej części Centralnego Okręgu Przemysłowego na łamach periodyku "COP" (1938–1939)*, [w:] *W nieustannej walce o polską diasporę. Tom studiów historycznych i politologicznych dedykowany Księdzu Arcybiskupowi Szczepanowi Wesołemu*, red. R. Nir, M. Szczerbiński i K. Wasilewski, Gorzów Wielkopolski 2012, s. 281-292.

- [3] *Komunalne kasy oszczędności*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1: A–N, Warszawa 1981, s. 331.
- [4] Zob. też: S. Uhma, *Rola komunalnych kas oszczędności w Polsce*, „Przegląd Oszczędnościowy” 1938, nr 3 (19), s. 4-18. Szerzej na temat KKO: P. Ruczkowski, *Komunalne kasy oszczędności w Drugiej Rzeczypospolitej. Ustój prawny i działalność*, Sandomierz 2010; A. Młynarczyk, *Komunalne kasy oszczędności i banki samorządowe – zagadnienia prawne*, Szczecin 2005, s. 1-30; id., *Rola komunalnych kas oszczędności we wspieraniu rozwoju gospodarki lokalnej*, „Samorząd Terytorialny” 2006, zesz. 6, s. 58-63; W. Rutkowski, *Odbudujmy komunalne kasy oszczędności*, „Realia. I co dalej...” 2007, nr 3, s. 123-135; B. Petz, *Komunalne Kasy Oszczędności w Polsce do 1939 r.*, „Przegląd Sejmowy” 1993, nr 129, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_93/i-129.pdf [dostęp 25.11.2013].
- [5] *Konferencja miast z obszaru COP*, „Samorząd Miejski” 1938, nr 9, s. 695-697; *Sprawy samorządowe w Centralnym Okręgu Przemysłowym*, „Samorząd Terytorialny” 1938, zesz. 1/2, s. 167-168.
- [6] R. Szwed, *Samorządowa Rzeczpospolita 1938–1939. Wybór rozpraw i artykułów*, Częstochowa 2000, s. 51.
- [7] *Zjazd przedstawicieli miast COP*, „COP” 1938, nr 27, s. 6.
- [8] *Sprawy samorządowe w Centralnym Okręgu Przemysłowym*, „Samorząd Terytorialny” 1938, zesz. 1-2, s. 167-168.
- [9] J. Majewski, *Komunalna organizacja kredytowa w Polsce 1919–1939*, [w:] *Gospodarcze przesłanki historii społecznej*, „Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Seria Historia” nr 101, Poznań 1982, s. 287; *Otwarcie IV. Ogólno-polskiego Kongresu KKO we Lwowie*, „Kwartalnik Kas Oszczędności” 1938, nr 43, s. 320.
- [10] *Sprawozdanie Związku Związków KKO za rok 1938*, „Oszczędność” 1939, nr 14, s. 247.
- [11] PZUW: Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych; ZUP: Związek Uzdrowisk Polskich.
- [12] *Zjazd Kom. Kas Oszczędności w Rzeszowie*, „Zew Rzeszowa” 1938, nr 18, s. 141; *Działalność Związku Związków KKO w 1938 r.*, „Kwartalnik Kas Oszczędności” 1939, nr 48, s. 166; *Akcja kredytowa KKO na terenie COP*, „Samorząd Miejski” 1938, zesz. 13, s. 938; *Przedstawiciele Związków KKO i kas komunalnych w COP*, „Oszczędność” 1938, nr 12, s. 419; Na podstawie akt Archiwum Państwowego w Poznaniu można dowiedzieć się o planach współpracy instytucji przemysłowych i rzemieślniczych z instytucjami kredytowymi, samorządowymi i społecznymi w ramach rozwoju infrastruktury gospodarczej COP, zob. : *Sprawozdanie z działalności Delegatury Związku Izb Przemysłowo-Handlowych dla Spraw Centralnego Okręgu*

Przemysłowego w Sandomierzu w miesiącu lutym 1939 r., s. 199 (Archiwum Państwowe w Poznaniu, Izba Przemysłowo-Handlowa w Poznaniu, sygn. 1486 – dalej jako AP Poznań, IP-H Poznań). Planowano między innymi utworzenie Towarzystwa Budowy i Eksploatacji Hal Przemysłowych dla COP, posiadające formę spółki. W jej skład miały wchodzić: delegacje samorządu terytorialnego, gospodarczego, związki zawodowe i branżowe, również kasy komunalne, spółdzielnie rolnicze oraz Bank Gospodarstwa Krajowego i Państwowy Bank Rolny, zob. *Projekt budowy hal przemysłowych na terenie COP-u, opracowany przez Delegaturę Polskiego Związku Przemysłowców Metalowych*, s. 250 (AP Poznań, IP-H Poznań, sygn. 1486).

[13] J. N., *O współpracy KKO Polski Zachodniej z KKO Centralnego Okręgu*, „COP” 1938, nr 20, s. 4.

[14] *Sprawozdanie z czynności zarządu i biura Związku Komunalnych Kas Oszczędności we Lwowie za rok 1938*, Lwów 1939, s. 23.

[15] *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 października 1938 r. o utworzeniu ekspozytury starostwa niżańskiego w Stalowej Woli* (Dz.Urz. MSW 1938 Nr 33, poz. 576); *Rozporządzenie Wojewody lwowskiego z dnia 21 listopada 1938 r. o zakresie ekspozytury Starostwa powiatowego niżańskiego w Stalowej Woli*, „Lwowski Dziennik Wojewódzki” 1938 Nr 24, s. 290; D. Garbacz, *Narodziny. Stalowa Wola 1937–1939*, Stalowa Wola 2005, s. 77.

[16] Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Skarbu, sygn. 4978 (dalej jako: AAN, MS): *Wyciąg z protokołu z Walnego Zgromadzenia Związku Komunalnych Kas Oszczędności we Lwowie, odbytego w dniu 3 kwietnia 1939 r.*, s. 951-952; *Pismo Związku Komunalnych Kas Oszczędności we Lwowie do Ministerstwa Skarbu. Departamentu II. Wydziału 4 w Warszawie z 24 lipca 1939 r. w sprawie utworzenia oddziału KKO powiatu niżańskiego w Stalowej Woli*, s. s. 194-195; *Stalowa Wola*, „COP” 1939, nr 30, s. 11; D. Garbacz, op. cit., s. 78.

[17] AAN, MS, sygn. 4915: *Pismo Związku Komunalnych Kas Oszczędności w Warszawie do Departamentu Obrotu Pieniężnego Ministerstwa Skarbu z 17 września 1937 r. w sprawie utworzenia placówki KKO w Staszowie*, s. 4; *Pismo Komunalnej Kasy Oszczędności Powiatu Sandomierskiego Ministra Skarbu za pośrednictwem Związku Komunalnych Kas Oszczędności w Warszawie z 30 sierpnia 1938 r. w sprawie utworzenia placówki KKO w Staszowie*, s. 5-6; *Pismo Departamentu II Samorządowego Ministerstwa Skarbu do zastępcy dyrektora departamentu II samorządowego Ministerstwa Skarbu St. Sadkowskiego z 7 października 1938 r. w sprawie zezwolenia KKO pow. sandomierskiego na otwarcie oddziału w Staszowie*, s. 2; *Komunalna Kasa Oszczędności w Staszowie*, „COP” 1938, nr 21, s. 2;

P. Ruczkowski, *Komunalna Kasa Oszczędności pow. sandomierskiego w Sandomierzu (1928–1950) – ustrój prawny i działalność*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-Przyrodniczej w Sandomierzu. Studium Generale Sandomiriense” 2009, s. 83-84.

[18] AAN, MS, sygn. 4945: *Pismo Związku Komunalnych Kas Oszczędności we Lwowie do Ministerstwa Skarbu z 20 lipca 1938 r. w sprawie przemianowania zbiornicy KKO w Rozwadowie na oddział KKO powiatu tarnobrzeskiego w Rozwadowie*, b.p.; *Pismo Ministerstwa Skarbu do Związku Komunalnych Kas Oszczędności w sprawie wyrażenia zgody na utworzenie oddziału KKO powiatu tarnobrzeskiego w Rozwadowie*, b.p.

[19] AAN, MS, sygn. 4809: *Pismo Komunalnej Kasy Oszczędności powiatu janowskiego do Ministerstwa Skarbu z 12 października 1938 r. w sprawie prośby o utworzenie oddziału KKO w Kraśniku*, b.p.; *Pismo Związku Komunalnych Kas Oszczędności do Departamentu Obrotu Pieniężnego z 19 października 1938 r. w sprawie utworzenia placówki KKO w Kraśniku*, b.p.; *Pismo Związku Komunalnych Kas Oszczędności do Departamentu Obrotu Pieniężnego Ministerstwa Skarbu z 16 listopada w sprawie utworzenia placówki KKO w Kraśniku*, b.p.; *Otwarcie KKO w Kraśniku*, „Kwartalnik Kas Oszczędności” 1939, nr 48, s. 189.

[20] *Rola Komunalnych Kas Oszczędnościowych w życiu gospodarczym COP*, „COP” 1939, nr 30, s. 20.

[21] Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej jako AP Przemyśl), *Komunalna Kasa Oszczędności powiatu mieleckiego*, sygn. 4: *Protokół 31 z posiedzenia dyrekcji KKO w Mielcu w dniu 11 października 1938*, s. 144; *Dlaczego należy oszczędzać i oszczędności lokować w Komunalnych Kasach Oszczędności*, „Gazetka Oszczędnościowa” 1937, nr 2, s. 4; om., *Co się dzieje z dodatkowymi zarobkami wsi?*, „Oszczędność” 1939, nr 4, s. 74-75; *KKO Rzeszów, KKO Sandomierz*, „COP” 1938, nr 18, s. 8; F. Turczyński, *Regionalizacja organizacji propagandy oszczędnościowej*, „Oszczędność” 1938, nr 24, s. 720-722; T. K., *Kredyty dla małych i średnich przedsiębiorstw a komunalne kasy oszczędności*, „Oszczędność” 1939, nr 2, s. 26-29; *Współpraca KKO przy organizowaniu COP*, „COP” 1938, nr 4, s. 3.

[22] AP Przemyśl, *Komunalna Kasa Oszczędności powiatu kolbuszowskiego*, sygn. 9: *Sprawozdanie Dyrekcji Komunalnej Kasy Oszczędności Powiatu Kolbuszowskiego w Kolbuszowej za 1938 r.*, s. 69.

[23] AP Przemyśl, *Komunalna Kasa Oszczędności powiatu nizańskiego*, sygn. 15: *Sprawozdanie z rewizji Powiatowej Komunalnej Kasy Oszczędności w Nisku przeprowadzonej w dniach 31 marca i 1-3 kwietnia 1937 r. na polecenie Związku Komunalnych Kas Oszczędności we Lwowie z dnia 30 marca 1937 r. przez inspektora Związku mgra Stanisława Ryżukiewicza*, s. 205.

[24] G. Zamojski, *Komunalna Kasa Oszczędności w Rzeszowie 1862–1948*, [w:] *Rzeszów dawny i współczesny*, cz. 2: *Gospodarka*, red. K. Kaszuba, A. Szromnik, Rzeszów 2005, s. 95.

[25] *Jakie zadania oczekują GPKO na terenie COP*, „Skarbona Wiejska” 1938, z. 12/13 (30/31), s. 3-4; szerzej na temat GPKO zob. P. Ruczkowski, *Gminne kasy wiejskie pożyczkowo-oszczędnościowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kielce 2009.

[26] Na ten temat zob. W. Chudzik, *Utworzenie Oddziału Centralnej Kasy Spółek Rolniczych w Sandomierzu 1 lipca 1938 r. – przyczynek do odzwierciedlenia polityki rolnej na terenie Centralnego Okręgu Przemysłowego*, [w:] *Wybrane historyczne i współczesne aspekty rozwoju banków spółdzielczych w Polsce*, red. M. Stefański, Włocławek 2012, s. 31.

[27] *Z aktualnych spraw Związku. Posiedzenie Zarządu Związku KKO we Lwowie*, „Kwartalnik Kas Oszczędności” 1939, nr 49, s. 225; *Sprawozdanie Związku Związków KKO za rok 1938*, „Oszczędność” 1939, nr 14, s. 241.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Skarbu, sygn. 4809, 4915, 4945, 4978.

Archiwum Państwowe w Kielcach, Oddział w Sandomierzu, Akta Miasta Niska; sygn. 143.

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Izba Przemysłowo-Handlowa w Poznaniu, sygn. 1486.

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Komunalna Kasa Oszczędności powiatu mieleckiego, sygn. 4; Komunalna Kasa Oszczędności powiatu kolbuszowskiego, sygn. 9; Komunalna Kasa Oszczędności powiatu nizańskiego, sygn. 15.

Centralne Archiwum Wojskowe, Departament Intendentury Ministerstwa Spraw Wojskowych, sygn. I.200.59.53.

Rozporządzenie Wojewody lwowskiego z dnia 21 listopada 1938 r. o zakresie ekspozytury Starostwa powiatowego nizańskiego w Stalowej Woli, „Lwowski Dziennik Wojewódzki” 1938, nr 24.

Sprawozdanie z czynności zarządu i biura Związku Komunalnych Kas Oszczędności we Lwowie za rok 1938, Lwów 1939.

Sprawozdanie Związku Związków KKO za rok 1938, „Oszczędność” 1939, nr 14.

Literatura

- Akcja kredytowa KKO na terenie COP, „Samorząd Miejski” 1938, zesz. 13.*
- Chudzik W., *Utworzenie Oddziału Centralnej Kasy Spółek Rolniczych w Sandomierzu 1 lipca 1938 r. – przyczynek do odzwierciedlenia polityki rolnej na terenie Centralnego Okręgu Przemysłowego*, [w:] *Wybrane historyczne i współczesne aspekty rozwoju banków spółdzielczych w Polsce*, red. M. Stefański, Włocławek 2012.
- Czesławski J., *Rozwój Komunalnej Kasy w pow. opatowskim, „COP” 1939, nr 11.*
- Dlaczego należy oszczędzać i oszczędności lokować w Komunalnych Kasach Oszczędności, „Gazetka Oszczędnościowa” 1937, nr 2.*
- Drozdowski M.M., *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936–1939*, Warszawa 1963.
- Działalność Związku Związków KKO w 1938 r., „Kwartalnik Kas Oszczędności” 1939, nr 48.*
- Dziemianko Z., *Przemysł zbrojeniowy w COP*, Toruń 2007.
- Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku, t. 1: A–N*, Warszawa 1981.
- Garbacz D., *Narodziny. Stalowa Wola 1937–1939*, Stalowa Wola 2005.
- Główka J., *Hutnictwo i przemysł metalowy w Zagłębiu Staropolskim w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Kielce 2012.
- Gołębiowski J., *COP. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922–1939*, Kraków 2000.
- J. N., *O współpracę KKO Polski Zachodniej z KKO Centralnego Okręgu, „COP” 1938, nr 20.*
- Jakie zadania oczekują GPKO na terenie COP, „Skarbona Wiejska” 1938, zesz. 12/13 (30/31).*
- KKO Rzeszów, „COP” 1938, nr 18.*
- KKO Sandomierz, „COP” 1938, nr 18.*
- Komunalna Kasa Oszczędności w Staszowie, „COP” 1938, nr 21.*
- Konferencja miast z obszaru COP, „Samorząd Miejski” 1938, nr 9.*
- Landau Z., Tomaszewski J., *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939, t. 4: Lata interwencjonizmu państwowego 1936–1939*, Warszawa 1989.

Majewski J., *Komunalna organizacja kredytowa w Polsce 1919–1939*, [w:] *Gospodarcze przesłanki historii społecznej*, „Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Seria Historia” nr 101, Poznań 1982.

Młynarczyk A., *Komunalne kasy oszczędności i banki samorządowe – zagadnienia prawne*, Szczecin 2005.

Młynarczyk A., *Rola komunalnych kas oszczędności we wspieraniu rozwoju gospodarki lokalnej*, „Samorząd Terytorialny” 2006. zesz. 6.

Nowak M., *Problemy rozbudowy południowej części Centralnego Okręgu Przemysłowego na łamach periodyku "COP" (1938–1939)*, [w:] *W nieustannej walce o polską diaspore. Tom studiów historycznych i politologicznych dedykowany Księdzu Arcybiskupowi Szczepanowi Wesołemu*, red. R. Nir, M. Szczerbiński i K. Wasilewski, Gorzów Wielkopolski 2012.

om., *Co się dzieje z dodatkowymi zarobkami wsi?*, „Oszczędność” 1939, nr 4.

Otwarcie IV. Ogólno-polskiego Kongresu KKO we Lwowie, „Kwartalnik Kas Oszczędności” 1938, nr 43.

Otwarcie KKO w Kraśniku, „Kwartalnik Kas Oszczędności” 1939, nr 48.

Petz B., *Komunalne Kasy Oszczędności w Polsce do 1939 r.*, „Przegląd Sejmowy” 1993, nr 129.

Przedstawiciele Związków KKO i kas komunalnych w COP, „Oszczędność” 1938, nr 12.

Rola Komunalnych Kas Oszczędnościowych w życiu gospodarczym COP, „COP” 1939, nr 30.

Ruczkowski P., *Gminne kasy wiejskie pożyczkowo-oszczędnościowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kielce 2009.

Ruczkowski P., *Komunalna Kasa Oszczędności pow. sandomierskiego w Sandomierzu (1928–1950) – ustrój prawny i działalność*, „Zeszyty Naukowe. Wyższej Szkoły Humanistyczno-Przyrodniczej w Sandomierzu. Studium Generale Sandomiriense” 2009.

Ruczkowski P., *Komunalne kasy oszczędności w Drugiej Rzeczypospolitej. Ustrój prawny i działalność*, Sandomierz 2010.

Rutkowski W., *Odbudujmy komunalne kasy oszczędności*, „Realia. I co dalej...” 2007, nr 3.

Samecki W., *Centralny Okręg Przemysłowy. Wstępna faza uprzemysłowienia Polski*, Wrocław 1998.

Sprawy samorządowe w Centralnym Okręgu Przemysłowym, „Samorząd Terytorialny” 1938, zesz. 1/2.

Stalowa Wola, „COP” 1939, nr 30.

Szwed R., *Samorządowa Rzeczpospolita 1938–1939. Wybór rozpraw i artykułów*, Częstochowa 2000.

T. K., *Kredyty dla małych i średnich przedsiębiorstw a komunalne kasy oszczędności*, „Oszczędność” 1939, nr 2.

Turczyński F., *Regionalizacja organizacji propagandy oszczędnościowej*, „Oszczędność” 1938, nr 24.

Uhma S., *Rola komunalnych kas oszczędności w Polsce*, „Przegląd Oszczędnościowy” 1938, nr 3 (19).

Współpraca KKO przy organizowaniu COP, „COP” 1938, nr 4.

Z aktualnych spraw Związku. Posiedzenie Zarządu Związku KKO we Lwowie, „Kwartalnik Kas Oszczędności” 1939, nr 49.

Zamoyski G., *Komunalna Kasa Oszczędności w Rzeszowie 1862–1948*, [w:] *Rzeszów dawny i współczesny*, cz. 2: *Gospodarka*, red. K. Kaszuba i A. Szromnik, Rzeszów 2005.

Zjazd Kom. Kas Oszczędności w Rzeszowie, „Zew Rzeszowa” 1938, nr 18.

Zjazd przedstawicieli miast COP, „COP” 1938, nr 27.

Żebrowski A., *Centralny Okręg Przemysłowy w gospodarce Polski międzywojennej*, mps pracy doktorskiej, Warszawa 1967.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 października 1938 r. o utworzeniu ekspozytury starostwa nizańskiego w Stalowej Woli, Dz.Urz. MSW 1938, nr 33, poz. 576.

Bibliography

1. Chudzik, W. (2012). Utworzenie Oddziału Centralnej Kasy Spółek Rolniczych w Sandomierzu 1 lipca 1938 r. – przyczynek do odzwierciedlenia polityki rolnej na terenie Centralnego Okręgu Przemysłowego. W M. Stefański (Red.), *Wybrane historyczne i współczesne aspekty rozwoju banków spółdzielczych w Polsce*. Włocławek.
2. Drozdowski, M. M. (1963). *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936–1939*. Warszawa.
3. Dziemianko, W. (2007). *Przemysł zbrojeniowy w COP*. Toruń.
4. Garbacz, D. (2005). *Narodziny. Stalowa Wola 1937–1939*. Stalowa Wola.
5. Główka, J. (2012). *Hutnictwo i przemysł metalowy w Zagłębiu Staropolskim w okresie międzywojennym (1918–1939)*. Kielce.
6. Gołębiowski, J. (2000). *COP. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922–1939*. Kraków.
7. Landau, Z., & Tomaszewski, J. (1989). *Lata interwencjonizmu państwowego 1936–1939* (T. IV). Warszawa.
8. Majewski, J. (1982). Komunalna organizacja kredytowa w Polsce 1919–1939. *Gospodarcze przesłanki historii społecznej*, (101).
9. Młynarczyk, A. (2005). *Komunalne kasy oszczędności i banki samorządowe – zagadnienia prawne*. Szczecin.
10. Młynarczyk, A. (2006). Rola komunalnych kas oszczędności we wspieraniu rozwoju gospodarki lokalnej. *Samorząd Terytorialny*, 6.
11. Nowak, M. (2012). Problemy rozbudowy południowej części Centralnego Okręgu Przemysłowego na łamach periodyku „COP” (1938–1939). W R. Nir, M. Szczerbiński, & K. Wasilewski (Red.), *W nieustannej walce o polską diasporę. Tom studiów historycznych i politologicznych dedykowany Księdzu Arcybiskupowi Szczepanowi Wesołemu*. Gorzów Wielkopolski.
12. Petz, B. (1993). Komunalne Kasy Oszczędności w Polsce do 1939 r. *Przegląd Sejmowy*, (129).
13. Ruczkowski, P. (2009a). *Gminne kasy wiejskie pożyczkowo-oszczędnościowe w Drugiej Rzeczypospolitej*. Kielce.
14. Ruczkowski, P. (2009b). Komunalna Kasa Oszczędności pow. sandomierskiego w Sandomierzu (1928–1950) – ustrój prawny i działalność. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-Przyrodniczej w Sandomierzu. Studium Generale Sandomiriense*.
15. Ruczkowski, P. (2010). *Komunalne kasy oszczędności w Drugiej Rzeczypospolitej. Ustrój prawny i działalność*. Sandomierz.

16. Samecki, W. (1998). *Centralny Okręg Przemysłowy. Wstępna faza uprzemysłowienia Polski*. Wrocław.
17. Szwed, R. (2000). *Samorządowa Rzeczpospolita 1938–1939. Wybór rozpraw i artykułów*. Częstochowa.
18. Zamoyski, G., Kaszuba, K., & Szromnik, A. (2005). Komunalna Kasa Oszczędności w Rzeszowie 1862–1948. W *Gospodarka* (T. II). Rzeszów.

Mgr Wojciech Chudzik: doktorant w Zakładzie Historii Najnowszej w Instytucie Historii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; zastępca redaktora naczelnego „Rocznika Samorządowego”. E-mail: voidt9@gmail.com.

-- -- -- -- --